

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยและพัฒนา รูปแบบศูนย์ศิลปวัฒนธรรมชุมชน โดยองค์การชุมชน ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ คณะวิจัยได้ศึกษา ค้นคว้า เอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอผลการศึกษาดังต่อไปนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม
2. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น)
3. ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น) ของจังหวัดเชียงใหม่
4. กลุ่มและองค์การชุมชนกับการพัฒนาคุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น)
5. การมีส่วนร่วมของชุมชน
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม

1.1 ความสำคัญของศิลปวัฒนธรรม

ศิลปวัฒนธรรม เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความเป็นชนชาติ ซึ่งจะแสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวไม่เหมือนชนชาติอื่น ๆ และมีรูปแบบที่สะท้อนให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองในแต่ละยุคแต่ละสมัย ดังนั้นการที่จะทำความเข้าใจ เข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนแต่ละชนชาติได้อย่างลึกซึ้งและชัดเจนนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาศิลปวัฒนธรรมของชนชาตินั้น ๆ ด้วย ในทำนองเดียวกันชนชาติเดียวกัน หากอยู่คนละท้องถิ่นก็ย่อมมีศิลปวัฒนธรรมที่แตกต่างกันและความแตกต่างในศิลปวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นในชนชาติเดียวกัน ก็จะแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของความเป็นท้องถิ่นนั้น ๆ เช่นกัน ดังนั้นการศึกษาถึงคุณค่าของสำคัญของศิลปวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นของระดับประเทศหรือระดับท้องถิ่น สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่งที่ควรจะได้ทำ คือ การพยายามที่จะทำความเข้าใจความหมายของคำว่า ศิลปวัฒนธรรมให้ชัดเจน

1.2 ความหมายของศิลปวัฒนธรรม

ได้มีผู้ให้ความหมายของศิลปะไว้ดังนี้ คือ

ศิลปะ หมายถึง งานฝีมือ งานช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏขึ้นได้อย่างน่าพิงชม และเกิดอารมณ์สะเทือนใจ

นอกจากนี้ ชะลอ พงษ์สามารถ (2524 อ้างจาก สุวรรณิ เครือปาน, 2542 : 1) ได้กล่าวถึงความหมายของศิลปะไว้ว่า คือการเลียนแบบธรรมชาติและเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับความศรัทธาเชื่อถือของแต่ละสมัย เป็นการแสดงออกทางความงาม และในอีกด้านหนึ่ง คือ ยังเป็นสิ่งที่โน้มน้าวจิตใจให้เกิดความรู้สึกในทางประณีต อ่อนโยน คุณค่า งดงามและความอ่อนโยนเป็นคุณสมบัติของมนุษย์ชนผู้เจริญ ศิลปะจึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรม

สุวรรณิ เครือปาน (2542 : 1) ได้สรุปถึงความหมายของศิลปะไว้ว่า ศิลปะเป็นผลงานที่เกิดจากการสร้างสรรค์โดยมนุษย์ และมีรูปแบบจุดมุ่งหมายที่แสดงออกในรูปแบบวัฒนธรรม จึงทำให้ศิลปะและวัฒนธรรมจึงเกี่ยวข้องกันอย่างแยกกันไม่ออก และแสดงให้เห็นถึงลักษณะเชื้อชาติ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และวิถีชีวิตของชนชาติ

พอสรุปได้ว่า ศิลปะ หมายถึง ผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยมนุษย์ที่แสดงออกหรือสื่อให้เห็นถึงความงามทั้งทางด้านความสามารถทางปัญญาและจิตใจ อารมณ์ ความรู้สึก ซึ่งมีอยู่ในหลายรูปแบบทางงานช่างและงานฝีมือ และเป็นรากฐานของวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติท้องถิ่น

1.3 รูปแบบของศิลปกรรมไทย

ศิลปวัฒนธรรมไทยในปัจจุบันจะสะท้อนออกมาในรูปแบบทางด้านศิลปกรรมไทยที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในรูปแบบทางศิลปกรรมไทยที่สำคัญอยู่ 4 รูปแบบคือ

1.3.1 จิตรกรรมไทย เป็นภาพเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของศาสนาผู้นำของศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม ระเบียบประเพณี ชีวิตความเป็นอยู่สังคม

1.3.2 ประติมากรรมไทย แสดงออกในรูปแบบของประติมากรรมรูปเคารพ พระพุทธรูปบูชาเกี่ยวกับความเชื่อศรัทธาในศาสนาเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ

1.3.3 สถาปัตยกรรมไทย รูปแบบของสถาปัตยกรรมที่ปรากฏตั้งแต่สมัยเริ่มแรกในการรับศาสนาจากอินเดีย นั่น แสดงออกในรูปแบบของความเชื่อศรัทธา และความยิ่งใหญ่ของศาสนาในแต่ละยุคแต่ละสมัยที่ออกมาในรูปแบบที่เคารพบูชา เช่น เจดีย์ พระปรางค์ โบสถ์ วิหารและมณฑป เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่ประกาศถึงความเจริญรุ่งเรืองความยิ่งใหญ่อลังการของคติความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนาเป็นตัวกำหนดทั้งสิ้น สถาปัตยกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ความเป็นไทย เช่น สถาปัตยกรรมพระราชวังต่าง ๆ และอาคารที่พักอาศัย เป็นต้น

1.3.4 งานประณีตศิลป์ การสร้างงานศิลปะที่ออกมาเป็นรูปแบบที่มีความประณีตสวยงามรูปแบบที่งดงามได้สัดส่วนสมบูรณ์ที่มีขนาดใหญ่ ขนาดย่อม และขนาดเล็ก สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย ประดับตกแต่งหรือเป็นองค์ประกอบทางด้านสถาปัตยกรรม เป็นต้น งานประณีตศิลป์จึงมีคุณค่าทางด้านความงามที่ผู้สร้างจะต้องมีความชำนาญและฝีมือทางช่างที่มีความ

ชำนาญอย่างยิ่ง งานประณีตศิลป์จึงเป็นงานที่แสดงลักษณะเด่นทางด้านศิลปวัฒนธรรมไทยได้อย่างเด่นชัด (อ้างจาก สุวรรณิ เครือปาน, 2542 : 3)

สำหรับงานประณีตศิลป์นั้น มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช (เอกสารหน่วยที่ 6 - 10, 2533 : 154 - 169) ได้กล่าวถึงกลุ่มของการสร้างงานประณีตศิลป์ของไทยไว้มี 4 กลุ่ม คือ

1. งานประณีตศิลป์ที่สร้างขึ้นด้วยวัสดุต่าง ๆ เป็นงานประณีตที่มีอยู่มากมาก และมีคุณค่าทางด้านความงามสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประดับตกแต่งและประโยชน์ใช้สอยแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1.1 ประณีตศิลป์ประเภทงานโลหะ โลหะที่นำมาใช้ในการสร้างงานประณีตศิลป์มีหลายประเภท เช่น ทอง เงิน และโลหะผสม เช่น นาก สำริด ทองเหลือง เป็นต้น ประณีตศิลป์ประเภทโลหะที่สร้างขึ้นอาจแบ่งตามประโยชน์ในการใช้งาน คือ งานโลหะที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย ประเภทภาชนะและเครื่องใช้ เช่น ขัน พาน โต๊ะ เติง เขียนหมาก เครื่องราชูปโภค เช่น เครื่องราชกกุธภัณฑ์ ผักพระแสงต่าง ๆ เครื่องประกอบเกียรติยศ เจ้านาย ขุนนาง ตลอดจนเครื่องประกอบสมณศักดิ์ เป็นต้น

1.2 ประณีตศิลป์ประเภทหินและแก้วพลึก การสร้างงานประณีตศิลป์ ประเภทนี้จะสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องประดับตกแต่งร่างกาย ส่วนใหญ่แล้วจะมีขนาดเล็กทั้งงดงาม

1.3 ประณีตศิลป์ประเภทงา การสร้างงานโดยนำมาช่างมาแกะสลักเป็นลวดลายต่าง ๆ ทั้งงดงาม ที่แกะสลักงาทั้งท่อน หรือตัดเป็นแผ่นและนำไปถวายเป็นพุทธบูชาต่อพระพุทธรูปในพระอุโบสถ เป็นต้น

1.4 งานประณีตศิลป์ประเภทไม้แกะสลัก งานประณีตศิลป์ประเภทนี้จะสร้างขึ้นเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ประเภทครุภัณฑ์ เครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น โต๊ะ ตู้ เติงนอน กรอบกระจก เป็นต้น

1.5 ประณีตศิลป์ประเภทปูนปั้น งานประเภทปูนปั้นสร้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งตกแต่งอาคารทางด้านศาสนสถาน เจดีย์พระปราสาท โบสถ์ วิหาร มณฑป ในปัจจุบันยังใช้ตกแต่งอาคารที่พักอาศัย

1.6 ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องมุก งานประดับมุกเป็นงานที่มีคุณค่าทางด้านความงามที่มีขั้นตอนและวิธีการทำที่ละเอียดประณีตอย่างมาก การสร้างงานประดับมุกจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นงานประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมประเภท บานประตู หน้าต่าง พระอุโบสถ และพระวิหาร และสร้างขึ้นเพื่อเป็นครุภัณฑ์ในการใช้สอย เช่น พระที่นั่ง รวมถึงเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น โต๊ะ ตะเกียบ พานแว่นฟ้า กลอง เป็นต้น

1.7 ประณีตศิลป์ประเภทประดับกระจก งานประดับกระจกส่วนใหญ่จะสร้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมโดยนำกระจกสีต่าง ๆ มาตัดเป็นชิ้นเล็ก ๆ ประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของพระอุโบสถ พระวิหาร พระปราสาท และพระเจดีย์ เป็นต้น

1.8 ประณีตศิลป์ประเภทกระเบื้องเคลือบ เป็นประณีตศิลป์กระเบื้องเคลือบจะสร้างเป็น 2 ลักษณะ คือ

1.8.1 ประเภทประดับตกแต่งและภาชนะ เครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น

1.8.2 กระเบื้องเคลือบประเภทภาชนะเครื่องใช้ ประเภทเครื่องถ้วยชาม โถ แจกัน พาน เป็นต้น โดยมีการเขียนลวดลายที่งดงาม เช่น เครื่องลายครามและเครื่องเบญจรงค์ เป็นต้น

2. ประณีตศิลป์เกี่ยวกับผ้า การสร้างงานประณีตศิลป์เกี่ยวกับผ้าเน้นคุณค่าทางด้านประโยชน์ใช้สอยที่มีกรรมวิธีในการสร้างงานเพื่อคุณค่าทางด้านความงามหลายวิธี เช่น การทำให้เกิดลวดลายด้วยการปัก การจก การมัดหมี่ การย้อม การเขียน และการพิมพ์ลาย เป็นต้น ประณีตศิลป์เกี่ยวกับผ้าในประเทศไทยนั้นมีมากมายที่สืบทอดมาในสมัยต่าง ๆ และแพร่หลายในทั่ว ๆ ไปทุกภูมิภาคของประเทศนั้นเป็นทั้งลักษณะเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น เช่น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมแพรวา ภาคอีสาน ผ้าลายน้ำไหล ผ้าจกเชียงใหม่ ภาคเหนือ และผ้ายกพุ่มเรียง ผ้ายกเมืองนคร ผ้าทอเกาะขอม ภาคใต้ เป็นต้น

3. ประณีตศิลป์ตามลักษณะวิธีการทำ งานประณีตศิลป์ที่สร้างขึ้นจะมีเทคนิคขั้นตอนและวิธีการทำที่ละเอียดประณีต เพื่อให้เกิดความสวยงามที่วิจิตรจะพบได้ว่าการประดิษฐ์งานวิจิตรศิลป์ของไทย ส่วนใหญ่จะมีกรรมวิธีในการทำที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีหลายประเภท เช่น ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องถม ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องลงยา ประณีตศิลป์ประเภทลายรดน้ำ งานประเภทยกย่นหรือที่เรียกว่า ลงรักปิดทอง ประณีตศิลป์ประเภทลายกำมะลอ การสร้างลวดลายกำมะลอ ส่วนใหญ่จะสร้างเกี่ยวข้องกับการเขียนภาพจิตรกรรมแบบพหุรงค์ คือเขียนด้วยสีหลายสี ส่วนพื้นหลังหรือฉากหลังมักจะเป็นสีดำ ประณีตศิลป์ประเภทเครื่องเบญจรงค์และลายน้ำทอง งานประณีตศิลป์ประเภทนี้มักจะนำไปสร้างบนภาชนะสำหรับการใช้สอย ประเภทเครื่องถ้วย เช่น เครื่องถ้วยชามเบญจรงค์

4. ประณีตศิลป์ที่เป็นอุปกรณ์การแสดง การแสดงของไทยเป็นศิลปวัฒนธรรมที่แสดงออกเพื่อความบันเทิง ในการสร้างสรรค์อุปกรณ์ที่เป็นเครื่องประกอบในการแสดงได้แสดงออกถึงคุณค่าทางด้านความงาม แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือประณีตศิลป์ประเภทหนังใหญ่ ประณีตศิลป์ประเภทหุ่นไทย ประณีตศิลป์ประเภทหัวโขนและเครื่องสวมศีรษะละคร การสร้างประณีตศิลป์ประเภทนี้มีความงดงามความประณีตมาก

1.4 ความหมายของวัฒนธรรม

ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ไว้ดังนี้

พระยาอนุมานราชชน (อ้างจาก ผาสุก มุทฺธเมธา, 2540 : 47) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม คือ ปัญญา ความรู้สึก ความคิดเห็นที่มนุษย์ถ่ายทอดและสืบทอดกันได้ และสำแดงออกมาให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือคัดแปลงปรับปรุงสิ่งธรรมชาติเพื่อประโยชน์แห่งชีวิตของคนในสังคมนั้น ตลอดจนกิจการที่แสดงออกเป็นพิสัยความประพฤติ

อมรา พงศาพิชญ์ (อ้างจาก ผาสุก มุทฺธเมธา, 2540 : 48) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมคือระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง ซึ่งสัญลักษณ์นี้คือ การกำหนดความหมายในกับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เพื่อสมาชิกในสังคมเข้าใจได้ตรงกัน และยึดเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งสัญลักษณ์แต่ละสังคมมีความแตกต่างกันก็ยอมรับวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ ว่าเป็นสัญลักษณ์ของสังคม

ชาร์ลส์ อาร์ เซ็ม โพลท์ (อ้างจาก ผาสุก มุทฺธเมธา, 2540 : 50) ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมคือ สิ่งทั้งหมดอันมีลักษณะซับซ้อนซึ่งรวมเอาความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ คีลธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียม และมรรคาพิธี ความประพฤติอื่น ๆ อันบุคคลได้ไว้ในฐานะที่คนเป็นคนหนึ่งแห่งสังคม

คลัคคอรัน และเคลลี (อ้างจาก ผาสุก มุทฺธเมธา, 2540 : 50) ได้ให้คำนิยามไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นระบบการดำเนินชีวิตที่จดจ้องสืบทอดเนื่องกันมา มีการแสดงออกให้เห็นได้โดยแจ่มชัดและโดยปริยาย ซึ่งสมาชิกทุกคนหรือทุกสมาชิกที่ตั้งใจพิเศษ เป็นกลุ่มได้มีส่วนร่วมในการแสดงออกนั้น ๆ ด้วย

นอกจากนั้นในทางสังคมวิทยา ยังได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมในแง่ของการเป็นศัพท์ทางวิชาการ (Technical Vocabulary) ไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง การดำเนินชีวิต กระบวนการแห่งพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งหมดที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ตลอดจนความเชื่อ ความคิดและความรู้ของสังคมนั้น ๆ

จึงพอสรุปได้ว่า วัฒนธรรม คือสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือสร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ โดยส่วนรวมที่ถ่ายทอด เลียนแบบและเอาแบบอย่างกันได้ ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้จากคนรุ่นต่อมาสืบทอดเป็นประเพณีสืบกันมา ทั้งด้านความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติ กิริยา และแสดงออกมาปรากฏให้เห็นในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภาษา ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี ดังนั้นวัฒนธรรม จึงถือเป็นมรดกทางสังคมซึ่งสังคมยอมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม

1.5 ลักษณะของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีลักษณะสำคัญที่สรุปได้ดังนี้

1.5.1 วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เรียนรู้กันได้ทางพฤติกรรม ไม่ใช่สัญชาตญาณที่แสดงออกจากสิ่งเร้า ดังนั้น การเรียนรู้จึงเป็นลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม

1.5.2 วัฒนธรรม เป็นผลของการถ่ายทอดความรู้ ความคิด และวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาไม่ขาดสาย ดังนั้นวัฒนธรรมจึงเป็นมรดกทางสังคมในขณะเดียวกันก็มีการสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกของสังคม เช่นนี้เรียกว่า กระบวนการขัดเกลาทางสังคม จัดเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องตั้งแต่บุคคลเริ่มเป็นสมาชิกของสังคม

1.5.3 วัฒนธรรมมีลักษณะเป็น Superoganic ซึ่งหมายถึงสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์อย่างเดียวกันได้ในแง่ของกายภาพหรือชีวภาพนั้น อาจเป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างกันไปในเรื่องของวัฒนธรรม ดังนั้นลักษณะของ Superoganic จึงเป็นการค้นคว้าจากวิทยาการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมวิทยาศาสตร์และมนุษยศาสตร์

1.5.4 วัฒนธรรมเป็นระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ที่ใช้ร่วมกันของสมาชิกในสังคมในแต่ละสังคมนั้น จะมีการสร้างระเบียบแบบแผน กฎเกณฑ์ เพื่อให้สมาชิกปฏิบัติเป็นข้อตกลงเดียวกัน โดยมีรูปแบบวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของสังคมนั้น ๆ

1.5.5 วัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการร่วมกันของสมาชิกในสังคม เช่น วัฒนธรรมทางศาสนาเกิดจากความต้องการเล็งระงับเห็นยวทางจิตใจ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันโดยสงบสุข

1.5.6 วัฒนธรรมมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงได้ ไม่หยุดนิ่ง เนื่องจากสมาชิกในสังคมจะร่วมกันใช้สติปัญญา และประสบการณ์ มาใช้ปรับปรุงสร้างสรรค์วัฒนธรรมของสังคมให้สอดคล้องมีความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของสังคมที่ตนดำรงชีวิตอยู่ (อ้างจากอานนท์ อาภาภิรม, 2516 : 43 - 44, ชูวงศ์ ฉายะบุตรและคณะ, 2544 : 144 - 134 และผาสุก มุททเมธา, 2540 : 50 - 51)

1.6 ประเภทของวัฒนธรรม

การแบ่งประเภทของวัฒนธรรมสามารถแบ่งได้หลายแบบ ดังนี้

1.6.1 ประเภทของวัฒนธรรมตามสาขา สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทดังนี้

1) วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) หมายถึง วัตถุที่ประดิษฐ์คิด ตกแต่งจากฝีมือมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถจับต้องได้ วัฒนธรรมทางวัตถุเป็นเรื่องของความ สะดวกสบาย ความเป็นอยู่ดีกินดีในการดำรงชีวิต วัฒนธรรมประเภทนี้ คือ สิ่งที่ทำเป็นเบื้องต้น ในการดำรงชีวิต (ปัจจัย 4) อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรค ตลอดจน

เครื่องมือเครื่องใช้ รูปปั้น ภาพวาด และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งหมดนี้คิดค้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการในการดำรงชีวิตร่วมกัน ความอยู่รอดในสังคม ทั้งในแต่ละสังคม แต่ละภูมิภาค จะแตกต่างกัน เช่น ภาคเหนือ กระทบ หรือโคงโล้ เป็นเครื่องมือที่มีไว้สำหรับตี เพื่อส่งและรับสัญญาณแบบเสียงเป็นการบ่งบอกถึงความหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยยึดถือตามจังหวะของการตี ซึ่งเป็นที่เข้าใจของทั้งสองฝ่าย วัสดุที่ใช้ประดิษฐ์ทำมาจากไม้ไผ่หรือไม้เนื้อแข็ง แต่ภายในมีลักษณะเป็นโพรงเจาะเป็นร่องแฉกตามแนวยาว หรือครูป เป็นเครื่องมือที่ใช้สำหรับดักจับสัตว์ที่มีขนาดเล็ก เช่น นก ไก่ป่า มีลักษณะเป็นกรงที่สานด้วยไม้ไผ่ทรงสามเหลี่ยม มีความโปร่งแสงคล้ายกับผ้าชีเป็นตัวจับ โดยใช้อาหารเป็นตัวล่อเหยื่อ และครกกระเดื่องพลังงานน้ำ ภูมิศาสตร์ในภาพรวมของภาคเหนือมักเต็มไปด้วยหุบเขามีสธารน้ำมากมาย จึงเกิดภูมิปัญญาคิดค้นสร้างเครื่องมือสำหรับตำข้าว โดยที่ไม่ต้องใช้แรงงานคน แต่ใช้พลังงานแทน กล่าวคือจะสร้างครกกระเดื่องไว้ใกล้บริเวณริมธารน้ำตก ทางซึ่งโดยปกติใช้เหยียบเพื่อตำข้าว ก็ทำให้เป็นภาชนะบรรจุน้ำเมื่อน้ำเต็มก็จะยกขึ้นเมื่อน้ำล้นออกก็จะตกลงมาที่ครกสลับกันไป

2) วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-Material Culture) หมายถึง วัตถุที่จัดเป็นนามธรรม แต่ต้องไม่ได้ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางด้านความรู้ ความคิดและจิตใจ ได้แก่ แบบแผนของพฤติกรรม ความเชื่อ ภาษา ค่านิยม ศีลธรรม จริยธรรม คุณธรรม ปรัชญา และจารีตประเพณี กฎหมายระเบียบต่าง ๆ วัฒนธรรมประเภทนี้ในแต่ละสังคมและภูมิภาคก็จะแตกต่างกันไป เช่นภาคเหนือ สภาพภูมิศาสตร์ของภาคเหนือส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นภูเขา หุบเขา จึงมีความเชื่อเกี่ยวข้องกับผีป่าผีเขา ผีบ้านผีเรือนหรือวิญญาณที่ล่วงลับไปแล้ว โดยเชื่อว่าวิญญาณดังกล่าวยังให้ความคุ้มครองสถานที่นั้น ๆ อยู่ ดังจะเห็นได้จากพิธีกรรมเชิญวิญญาณของผีบ้านผีเรือนมาดูแลบ้านเรือน และบรรดาลูกหลานของตน มีความเชื่อเกี่ยวกับการหาวันมงคล และวันอวมงคล ตามตำราวันไท เช่น การกำหนดวันสำหรับขึ้นยุ้งข้าว วันสำหรับเผาศพ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่แสดงถึงการสร้างขวัญกำลังใจในเชิงจิตวิทยาเกี่ยวกับพิธีกรรมการร้องขวัญอีกด้วย ในด้านภาษาของชาวเหนือ นั้น มีภาษาพูดที่เรียกว่าคำเมือง และใช้ภาษาเขียนคือตัวอักษรล้านนา เกี่ยวกับการนำข้าวใหม่จากยุ้งไปขายจะต้องประคบพิธีตักข้าวเสียก่อน เพราะมีความเชื่อว่าพระแม่โพสพเป็นผู้คุ้มครองดูแลข้าว สำหรับการสร้างบ้านเรือนของภาคกลาง ยึดถือเสาไม้ที่ใช้ทำเป็นเสาเรือนต้องเข้าลักษณะเสาไม้ที่ดี มีความเป็นมงคลในส่วนภาษาไทยกลางที่ใช้ในภาคกลางนั้น ก็มีส่วนสำคัญที่เป็นสื่อกลางในการสื่อสารของหมู่คนต่างชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี สำหรับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสภาพภูมิศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นแอ่งกระทะ ประกอบกับมีเทือกเขาคอยกันเป็นแนวเหนือถึงใต้ กีดขวางทางลมมรสุม มีผลทำให้ภูมิภาคนี้ส่วนใหญ่มีสภาพแห้งแล้ง และหากเป็นฤดูน้ำหลากก็มักจะเกิดอุทกภัยเป็นประจำ ทำให้

วัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเอง แบบพออยู่พอกินเป็นสำคัญ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยืดหยุ่น มีความผูกพันกับธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ มีความผูกพันต่อความเชื่อเรื่องผีสงเทวดา หมอธรรมหรือหมอพรหมณ์ เช่นกรณีการรำผีฟ้า ตามความเชื่อว่าจะรักษาโรคให้หายจากที่เป็นอยู่ได้ หรือกรณีของการเซ่นแม่ย่านางเรือก่อนออกจับปลาบึกในแม่น้ำโขง เพราะเชื่อกันว่าจะจับปลาได้โดยไม่ประสบภัยอันตรายใด ๆ การประกอบประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ของภูมิภาคนี้ จะเป็นไปตามปฎิบัติกัน หมุนเวียนเป็นประจำโดยกำหนดไว้แน่นอนในแต่ละเดือนของปี เรียกว่า ฮีตสิบสองคองสิบสี่ ส่วนภาษาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นความรู้ที่ได้สั่งสมกันมาของบรรพบุรุษ และมีการจารึกลงใบลานที่เรียกว่าหนังสือก๋อ้ม และภาคใต้ ภาพรวมของภูมิภาคภาคใต้ ส่วนใหญ่เป็นคาบสมุทรที่มีลมมรสุมพัดผ่านทำให้มีฝนตกชุกตลอดปี จึงมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ดังจะเห็นได้จากแนวความคิดในการสร้างบ้านเรือน ตามความเชื่อพื้นบ้านของภาคใต้ เช่น การห้ามปลูกบ้านขวางตะวัน เนื่องจากเชื่อว่าจะได้อาศัยอยู่โดยปลอดภัย แต่โดยแท้จริงแล้ว ความเชื่อดังกล่าวแฝงด้วยเหตุผล คือการปลูกสร้างให้ถูกต้องตามทิศทางดินฟ้า อากาศนั่นเอง หรือในกรณีของการประกอบอาชีพประมงก็มีเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับโชค การคุ้มครองป้องกันภัย โดยผีแม่ย่านางเรือ จึงต้องมีการดูแลรักษาและบูชาเช่นสรวงผีแม่ย่านางเรือ เป็นต้น

1.6.2 ประเภทของวัฒนธรรม

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้กำหนดประเภทของวัฒนธรรมไว้ 4 ประเภทคือ

- 1) ศติธรรม วัฒนธรรมทางคติธรรมส่วนใหญ่จะเป็นหลักธรรมคำสอนของศาสนาเป็นแนวความคิดที่มีผลต่อจิตใจ จึงจัดเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น หลักการครองเรือนที่ดีระหว่างสามีกับภรรยา หลักการปกครองที่ดีของผู้บังคับบัญชาต่อผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา
- 2) เนติธรรม จัดเป็นวัฒนธรรมทางกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ รวมตลอดถึงจารีตประเพณีด้วย เป็นกรอบแนวทางให้ทุกคนในสังคมประพฤติปฏิบัติ จึงจัดเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุเช่นกัน เช่น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 กฎระเบียบหรือข้อบังคับต่าง ๆ ของสถาบันหรือองค์การทางสังคมหรือชุมชน
- 3) สหธรรม เป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตร่วมกันของสมาชิกในสังคมเพื่อให้สมาชิกในสังคมไทยอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข ดังจะเห็นได้จากประเพณีต่าง ๆ ระเบียบมารยาทของสมาชิกในสังคมหรือชุมชน หรือชนเผ่าใด ๆ ที่มีไว้ให้บรรดาเหล่าสมาชิกในสังคมนั้น ๆ พึงปฏิบัติในโอกาสต่าง ๆ วัฒนธรรมทางสหธรรมเหล่านี้จัดเป็นวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ เนื่องจากจัดเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและมารยาททางสังคม ซึ่งไม่สามารถสัมผัสจับต้องได้

4) วัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุต่าง ๆ ที่บรรดาเหล่าสมาชิกทางสังคมได้สร้างสรรค์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้นมา เช่น ของเล่นต่าง ๆ สำหรับเด็ก บ้านเรือนที่อยู่อาศัย เครื่องใช้ในครัวเรือนต่าง ๆ เครื่องมือเครื่องใช้สำหรับประกอบอาชีพ แก้ว แหวน เงินทอง เป็นต้น (อ้างอิง ชูวงศ์ อายะบุตรและคณะ, 2544 : 114 - 134)

1.7 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

ผาสุก มุททเมธา (2540 : 52) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของวัฒนธรรมไว้ 4 ประการ ดังนี้

1.7.1 องค์คติ (Concepta) ได้แก่ ความคิด ความเข้าใจ ความเชื่อและอุดมการณ์ต่าง ๆ เช่น คิดว่าเมื่อใดมนุษย์ทำ ต้องมีผลสำคัญ 2 ประการคือ ดีและไม่ดี และเชื่อว่า ทำดีต้องได้ดี เชื่อว่าประกอบกรรมใด กรรมนั้นจะต้องตอบสนอง เชื่อว่าวิญญาณมีจริง เชื่อว่ามีพระเจ้าองค์เดียว หรือหลายองค์ มีความคิดความเชื่อในระบบการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ และอุดมการณ์ต่าง ๆ

1.7.2. องค์พิธีการ (Usages) ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความคิด ความเชื่อ เช่น พิธีรับขวัญ พิธีการสมรส พิธีการตาย พิธีการทำบุญขึ้นบ้านใหม่ พิธีการแต่งงาน ตามวาระและโอกาสต่าง ๆ พิธีการเลี้ยงอาหารและพิธีการนั่งโต๊ะ ฯลฯ

1.7.3. องค์การ (Organization) หมายถึง สถาบัน สมาคม องค์การ หรือสโมสร ซึ่งตั้งขึ้นอย่างมีระบบ ระเบียบ และกฎเกณฑ์ มีข้อบังคับที่ชัดเจน มีวัตถุประสงค์ที่แน่นอน มีการบริหารงานอย่างมีระบบ สถาบันที่เล็กที่สุดหรือเป็นองค์การที่เล็กที่สุด คือ สถาบันครอบครัวใหญ่สุดในชาติ คือประเทศ และใหญ่สุดในโลกคือ องค์การสหประชาชาติ

1.7.4. องค์วัตถุ (Instrumental and symbolic objects) ได้แก่ สรรพสิ่งทั้งหลาย ที่มีรูปร่างให้จับต้องได้ เช่น มีดพร้า ฯลฯ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ในทางเกษตร ถ้วย ชาม จาน หรือเครื่องใช้ในการบริโภค ภาพเขียน รูปปั้น ภาพพิมพ์ หรืองานทางศิลปกรรมของมนุษย์ นอกจากนี้สรรพสิ่งที่ไม่มีรูปร่าง แต่เป็นเครื่องหมายแสดงถึงสัญลักษณ์เพื่อสื่อความหมายได้ เช่น ภาษา และตัวเลข ก็เป็นองค์วัตถุด้วย

1.8 กลุ่มของวัฒนธรรม

การศึกษาด้านวัฒนธรรมนั้น เป็นการศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตของมนุษย์ที่อยู่ในสังคม ซึ่งสังคมมนุษย์มีหลายกลุ่ม หลายขนาดซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติของสังคม ดังนั้น วัฒนธรรมจึงสามารถแบ่งเป็นกลุ่ม ได้ดังนี้

1.8.1 กลุ่มวัฒนธรรมทางเชื้อชาติ หมายถึง สังคมที่มีหลายเชื้อชาติ เช่น สังคมไทยมีเชื้อชาติ จีน อินเดีย มาลายู มอญ ฯลฯ คนแต่ละเชื้อชาติจะประพฤติปฏิบัติในเรื่อง ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างกัน และต่างไปจากสังคมใหญ่

1.8.2 กลุ่มวัฒนธรรมตามอายุ คนต่างวัยกัน ความสนใจ ความคิด การประพฤติปฏิบัติต่างกัน คนวัยเดียวกันจะสนใจจุด และกระทำคล้ายกัน จึงเรียกว่าวัยรุ่น วัยเด็ก ฯลฯ วัฒนธรรมก็เป็นไปตามวัย คือ วัฒนธรรมของวัยรุ่น วัฒนธรรมของผู้ใหญ่ ดังนั้น เราจึงเห็นการแต่งกาย การฟังเพลง การดูภาพยนตร์ และการพักผ่อนหย่อนใจจะต่างกันตามวัย วัยรุ่นชอบฟังเพลงที่เร้าร้อน พูดภาษาแปลก ๆ ใฝ่ชมทรงประหลาด ๆ ส่วนผู้ใหญ่ชอบฟังเพลงเย็น ๆ หวาน ๆ ชมทรงเรียบร้อยปกติธรรมดา

1.8.3 กลุ่มวัฒนธรรมตามอาชีพ อาชีพต่างกัน บุคลิกภาพ รสนิยมก็ต่างกัน แม้แต่ภาษาพูดก็ต่างกันด้วย เช่น พ่อค้า แม่ขาย จะใช้ภาษาพูดชัดเจนตามความต้องการที่สื่อ โดยเอาอวัยวะของร่างกายมาประกอบในการใช้ภาษา เช่น เขาก็จะใช้ "ตีน" แล้วเอาคำว่า "สั้น" ประกอบเพื่อใช้ในการแสดงอารมณ์ โกรธ ถ้าพิจารณาตามศัพท์จริง ๆ ก็ไม่น่าจะหยาบคาย แต่สังคมและวัฒนธรรมของไทยถือว่าเอาของต่ำ ๆ หรืออวัยวะส่วนล่างมาใช้ และใช้คำไทยโคด ๆ เป็นคำหยาบ

คนที่อยู่ในอาชีพเดียวกัน วิถีชีวิตจะคล้ายกัน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มของอาชีพ เช่น นักร้อง นักดนตรี นักแสดงภาพยนตร์ หมอนวด ช่างเสริมสวย เหล่านี้เป็นต้น แต่ละกลุ่มก็มีแบบฉบับและวิถีชีวิตที่ยอมรับกันในกลุ่มอาชีพเดียวกัน

1.8.4 กลุ่มวัฒนธรรมตามท้องถิ่น สังคมแต่ละถิ่น เช่น ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันตก แต่ละภาคจะมีความคิด ความเชื่อ การประพฤติปฏิบัติต่างกันตามความนิยมในท้องถิ่นของตนในเรื่องต่อไปนี้ ภาษาพูด ขนบธรรมเนียม ประเพณี อาหาร การละเล่น รสนิยม ฯลฯ

1.9 การถ่ายทอดวัฒนธรรม

การถ่ายทอดวัฒนธรรม เป็นการให้คนรุ่นหลัง เสริมรู้จัก เรียนรู้ ประพฤติปฏิบัติ ในวัฒนธรรมตามแต่สถานภาพ บทบาท หน้าที่ และสติปัญญาของคนที่จะรับได้ในแต่ละบุคคล ซึ่งการถ่ายทอดวัฒนธรรมเพื่อเป็นนิสัยของมนุษย์ ซึ่งบิดามารดาจะต้องให้แก่ลูกหลาน และจะเป็นมรดกตกทอดสืบทอดรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งเสมอ ซึ่งการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมสามารถทำได้ 3 ทางคือ

1.9.1 ทางด้านจิตใจ ซึ่งแสดงออกทางพฤติกรรมเป็นการบอกถึงความเจริญ การมีธรรม รู้จักควบคุมตน ควบคุมสังคม และจัดระเบียบของสังคม เป็นความเจริญที่เกิดขึ้นเหนือลักษณะปัญญา

1.9.2 ทางด้านวัตถุ มนุษย์รู้จักประดิษฐ์คิดแต่ง ตกแต่งวัตถุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เพื่อรับใช้ชีวิตเป็นการประดิษฐ์เครื่องมือในการทำมาหากิน เครื่องใช้ในครัวเรือนเพื่อความสะดวกของชีวิต รวมถึงการประดิษฐ์ตกแต่งที่อยู่อาศัย เช่น ติ๊ก อาคาร วัด โบสถ์ เครื่องนุ่งห่ม และศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ

1.9.3 ทางด้านเทคโนโลยี ได้แก่ เครื่องจักรกล เครื่องผ่อนแรง เครื่องยนต์ คอมพิวเตอร์ ดาวเทียม จรวด เครื่องบิน รถไฟ รถยนต์ ตู้เย็น โทรทัศน์ วิทยุ โทรศัพท์ โทรเลข ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นงานทางฝีมือ หรือเทคนิคชั้นสูง ซึ่งมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมารับใช้ชีวิตให้ผลทั้งทางด้านคุณภาพ ความรวดเร็ว แน่นอน ทั้งทางเศรษฐกิจ และสังคม เป็นผลงานทางเทคนิค

การถ่ายทอดวัฒนธรรมนอกจากสามารถกระทำได้จาก 3 แนวทาง ที่กล่าวแล้วข้างต้น ยังพบว่าในขณะที่มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมนั้น อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงไปหรือรับเอาวัฒนธรรมจากสังคมอื่นเข้ามาด้วยความจำเป็นที่เกิดขึ้น ดังที่ โฮเบล (อ้างจาก ผาสุก มุททเมธา, 2540 : 54) ได้กล่าวไว้ ลักษณะต่าง ๆ ของวัฒนธรรมที่แพร่กระจายจากสังคมหนึ่งไปสู่สังคมหนึ่งนั้น สมาชิกของสังคมที่รับวัฒนธรรมที่แพร่กระจายเข้าไปจะต้องพิจารณาว่ารับได้เหมาะสมที่จะนำมาใช้หรือไม่ ถ้ารับได้ก็ต้องเปลี่ยนแปลงแก้ไขทั้งรูปแบบ ความหมาย หน้าที่ ไม่มีสังคมใดที่ยอมรับวัฒนธรรมของชาติอื่น สังคมอื่น โดยไม่มีการปรับปรุงแก้ไขเปลี่ยนแปลงเลย

2. แนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น)

การดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม คนจะอยู่ด้วยกันแบบที่แบบหนึ่ง และพึงพาธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ การพึ่งพาซึ่งและกันนั้นมีทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน สังคมในรูปแบบดั้งเดิมจึงอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้าน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเพื่อความปลอดภัยในการดำรงชีวิต การอยู่รวมกันอย่างสันตสุขนั้นจำเป็นต้องมีการสร้างข้อระเบียบ กฎ จารีตประเพณีขึ้นมา เพื่อเป็นข้อยึดปฏิบัติและเป็นที่ยึดเหนี่ยว เพื่อให้เกิดความรู้สึกความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะนำไปสู่การรักษาการมีชีวิตของคนรุ่นหลังได้ ดังนั้น คนจึงต้องสร้างข้อปฏิบัติต่าง ๆ ข้อห้ามในการดำเนินชีวิต เป็นคนดีในสังคม ซึ่งในดั้งเดิมจะถูกกำหนดขึ้นในรูปแบบของพิธีกรรม ดังที่ บราวน์ (Brown, 1940 อ้างจาก ยศ สันตสมบัติ, 2540 : 25 - 29) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมว่า พิธีกรรมมีหน้าที่หลักในการช่วยบำรุงรักษาความกลมเกลียวระหว่างสมาชิกของสังคม

สังคมจึงดำรงอยู่ได้โดยมีกฎ จารีต ประเพณี และมีพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นเครื่องหล่อหลอมจิตใจของคนให้ยึดถือปฏิบัติกันต่อ ๆ มาจนวิถีชีวิตของสังคมหรือชุมชนนั้น ๆ ซึ่ง ยศ สันตสมบัติ (2540 : 11) ได้กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนในสังคมไว้ว่าเป็นวัฒนธรรม ดังนั้น วัฒนธรรมพื้นบ้าน จึงดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของคนในชุมชนดั้งเดิม และมีการวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ แนวคิดนี้สอดคล้องกับ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540 : 4) ที่กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น) เป็นการดำรงอยู่ที่เรียบง่าย มีความพอเพียง มีอัตลักษณ์ที่เน้นความเป็นศูนย์กลางที่จะนำไปสู่ความมีคุณค่าและภาคภูมิใจในตนเอง ดังที่ โบเอซ (Boas, 1940 อ้างจาก ยศ สันตสมบัติ, 2540 : 27) กล่าวว่า วัฒนธรรมแต่ละแห่งมีเอกลักษณ์และคุณค่าในตัวเอง มีประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของตนเองไม่หยุดนิ่งและมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เอกลักษณ์ที่สำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้าน คือ ความเกี่ยวข้องกับการผลิตและชีวิตเป็นคุณค่าจิตใจที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันต้องความเคารพและตระหนักถึงศีลธรรมจรรยาบรรณของการอยู่ร่วมกันในสังคม ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (อ้างจาก จงดี วงศ์จอมพร, 2548 : 8)

นอกจากนี้ต้องตระหนักด้วยว่าวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละชุมชนในภูมิภาคนั้น ๆ ที่ได้ร่วมกันสร้างสรรค์ขึ้นมา วัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นจะสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตัวตนของชุมชนได้อย่างชัดเจน โดยที่ทุกวัฒนธรรมจะมีกฎ ระเบียบ ข้อปฏิบัติ ข้อห้าม ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนั้นวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น) จึงมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและยืนยอนบนความจริงของโลก กล่าวคือวัฒนธรรมชุมชนจะมีทั้งดีและไม่ดี ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2538 : 23) ได้ให้ข้อคิดไว้ว่า "เราต้องไม่มองวัฒนธรรมชุมชนนั้นดีไปเสียทุกอย่าง สวย สะอาด ไปหมดทุกอย่าง หากแต่เราจะต้องมองวัฒนธรรมชุมชนตามหลักพุทธศาสนาโดยมองโลกอย่างที่โลกเป็นอยู่จริง"

จึงพอสรุปได้ว่า การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น) ผู้ศึกษาจะต้องคำนึงถึงจิตจำกัดของวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นด้วย และต้องไม่ลืมว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นวัฒนธรรมที่ถือเอาคนเป็นศูนย์กลาง เน้นความสำคัญของคนมากกว่าวัตถุ การแสดงออกและการรับรู้ในสิ่งเหล่านี้จะได้จากพิธีกรรมซึ่งล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของมนุษย์ทั้งสิ้น นอกจากนี้วัฒนธรรมพื้นบ้านยังมุ่งเน้นที่กรอบความคิดแบบองค์รวม (Holistic) (อ้างจาก จงดี วงศ์จอมพร, 2544 : 9)

3. ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น) ของจังหวัดเชียงใหม่

เชียงใหม่เป็นจังหวัดที่อยู่ในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติ มีสภาพแวดล้อมและภูมิทัศน์ที่สวยงาม เป็นพื้นที่ที่มีร่องรอยของวิวัฒนาการ การพัฒนาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มชนที่สืบเนื่องมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน และแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เรียกว่าวัฒนธรรมล้านนา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของภาคเหนือ ดังนั้น การศึกษาศิลปวัฒนธรรมภาคเหนือจึงจำเป็นต้องศึกษาสภาพโดยรวมของภูมิทัศน์สภาพชีวิตความเป็นอยู่ กลุ่มคน เชื้อชาติ ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันต่อ ๆ มาด้วย

สภาพภูมิทัศน์ของจังหวัดเชียงใหม่

สภาพของภูมิทัศน์โดยรวมของจังหวัดเชียงใหม่ ตามลักษณะของภูมิประเทศสภาพแวดล้อมและกลุ่มชนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานวิถีการดำเนินชีวิต กฎเกณฑ์ทางด้านศาสนาและความเชื่อที่ทำให้เกิดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น มีดังนี้

3.1. ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิประเทศจังหวัดเชียงใหม่โดยทั่วไปเป็นเทือกเขาและมีพื้นที่ราบอยู่ทั้งเชิงเขาและที่ราบบริเวณลุ่มแม่น้ำซึ่งบริเวณนี้จะเหมาะแก่การเพาะปลูกทำนา ลักษณะภูมิภาคเป็นเทือกเขาสลับที่ราบระหว่างภูเขา มีเทือกเขาที่สำคัญ คือ เทือกเขาแดนลาว ขุนตาล ผิบน้ำและถนนธงชัย และมีแม่น้ำสายสำคัญเปรียบเสมือนสายเลือดหล่อเลี้ยงคนเชียงใหม่คือ แม่น้ำปิง

ลักษณะภูมิอากาศโดยทั่วไปมี 3 ฤดู คือ ฤดูหนาวโดยเฉพาะภาคเหนือตอนบนจะมีอากาศหนาวจัด สภาพอากาศในฤดูอื่น ๆ อยู่ในสภาพพอเหมาะ ฤดูร้อนไม่ร้อนจัดเกินไปและมีฤดูฝน

3.2. ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพเศรษฐกิจ

ปัจจุบันทรัพยากรป่าไม้ทางภาคเหนือได้ถูกทำลายไปมาก ในอดีตป่าไม้ในจังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่เป็นป่าเศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก ไม้เต็ง ไม้กะยาเลย ไม้รัง ไม้ยาง ไม้มะค่า ไม้ตะเคียน นอกจากนั้นอุดมสมบูรณ์ไปด้วยแร่ธาตุที่เป็นทั้งแร่โลหะและแร่โอโลหะ แหล่งผลิตแร่ที่สำคัญท้องที่จังหวัดเชียงใหม่ยังมีแหล่งน้ำมันดิบอันมีค่าที่อำเภอฝาง

สภาพเศรษฐกิจของจังหวัดเชียงใหม่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการเกษตรกรรม ทำนา เพราะปลูกพืชไร่ การปศุสัตว์ อุตสาหกรรมเหมืองแร่ การค้าขายและบริการ

เป็นต้น นอกจากนี้จังหวัดเชียงใหม่ยังมีชื่อเสียงด้านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว และด้านบริการทำรายได้ให้แก่จังหวัดปีละจำนวนมาก

3.3. ชนชาติและชนกลุ่มน้อย

จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งอยู่ในภาคเหนือตอนบนมีศิลปวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์เด่นสืบเนื่องมาแต่ดั้งเดิมก่อนสมัยสุโขทัย ในรูปแบบของวัฒนธรรมล้านนามีรากฐานดั้งเดิมของศิลปวัฒนธรรมความเป็นชนชาติเชื้อสายไทยเป็นอาณาจักร 5 เชียง และมีความสัมพันธ์ทางด้านเชื้อสายชนชาติไทยของอาณาจักร 5 เชียงที่มีความกลมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

อาณาจักรของคนไทยทั้ง 5 เชียง มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณดังต่อไปนี้

อาณาจักรเชียงรุ่งแห่งแก้วนียบสองพันนา ตั้งอยู่บริเวณชายแดนภาคใต้ของประเทศจีนมีวัฒนธรรมไตลื้อ

อาณาจักรเชียงทองหรือหลวงพระบางอยู่ในประเทศลาว มีวัฒนธรรมไทลาว

อาณาจักรเชียงตุง ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำจีน และอยู่ระหว่างแม่น้ำสายใหญ่สองสายคือ แม่น้ำสาละวินและแม่น้ำโขง อาณาจักรเชียงตุงอยู่ในเขตของประเทศพม่า มีวัฒนธรรมไทจีนหรือไทเงิน หรือไทใหญ่

อาณาจักรเชียงใหม่ อาณาจักรเชียงราย ตั้งอยู่บริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีวัฒนธรรมไทยล้านนา หรือไทยวน จากการตั้งหลักแหล่งที่มีเส้นทางเดินทางติดต่อกันทำให้กลุ่มคนไท 5 เชียง แสดงความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดทางด้านการเมืองและการปกครอง ภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยลื้อ ไทจีน ลาว คำเมือง และภาษาไท อันจัดอยู่ในกลุ่มภาษาตระกูลไต (อ้างจาก สมพงษ์ วิทวัสศักดิ์พันธุ์, 2537: 6) มีการติดต่อซึ่งกันและกัน ในปัจจุบันอาณาจักรของคนเผ่าไททั้ง 5 เชียงเป็นเพียงกลุ่มชนในบางส่วนของประเทศที่อาศัยอยู่ในดินแดนนั้น และได้ถูกอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมเมืองของประเทศนั้นเข้าไปมีบทบาท จึงทำให้คนเผ่าไททั้ง 5 เชียงมีความแตกต่างกันไปบ้างตามบทบาทของอิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของประเทศที่อาศัยอยู่เข้าไปมีบทบาทอาณาจักรเชียงใหม่และเชียงรายเป็นอาณาจักรที่อยู่บริเวณภาคเหนือของประเทศไทย เป็นอาณาจักรสองเชียงที่มีความเจริญมาก และมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างของสังคมและศิลปวัฒนธรรมไปจากเดิม ในปัจจุบันบริเวณภาคเหนือของประเทศไทยได้มีกลุ่มชนต่าง ๆ เดินทางเข้ามาตั้งหลักแหล่งเป็นจำนวนมาก รวมถึงชนกลุ่มน้อยชาวเขาหลายเผ่าพันธุ์ด้วยกัน ทำให้ภาคเหนือตอนบนโดยเฉพาะเชียงใหม่ มีลักษณะของสังคมและชุมชนแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของกลุ่มชนและการสืบเชื้อสายพร้อมทั้งรูปแบบของความเชื่อและประเพณีที่ถือปฏิบัติที่มีความแตกต่างกันออกไป

ในปัจจุบันพบว่า อิทธิพลความเจริญรุ่งเรืองของสังคมเมืองได้เข้าไปมีบทบาทต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่และกิจกรรมทางด้านประเพณี และความเชื่อของกลุ่มคนต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้แล้ว ในจังหวัดเชียงใหม่ยังมีชนกลุ่มน้อย ซึ่งรวมถึงชาวเขาด้วย ชาวเขาหลายเผ่าพันธุ์อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่เกือบทุกจังหวัด โดยเฉพาะภาคเหนือตอนบนพบว่า มีทั้งชนกลุ่มน้อย และชาวเขาอยู่เป็นจำนวนมาก ชนกลุ่มน้อยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ทางภาคเหนือตอนบน ชาวเขาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณภาคเหนือตอนบน เช่น ชาวเขาเผ่าแม้ว อาศัยอยู่มาก จังหวัดเชียงใหม่ เชียงใหม่ น่าน ตาก แม่ฮ่องสอน ชาวเขาเผ่าเย้า อาศัยอยู่บริเวณจังหวัดเชียงใหม่ เชียงใหม่ น่าน และลำปาง ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงเป็นชาวเขากลุ่มใหญ่ที่อพยพเข้ามาที่สุดในจังหวัดเชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย เป็นต้น การดำเนินชีวิตของชาวเขาในแต่ละเผ่ามีสภาพชีวิตความเป็นอยู่คล้าย ๆ กัน ดำรงชีพด้วยการทำเกษตรเลี้ยงสัตว์ และหาของป่า บางพวกจะทำการค้าขาย งานศิลปหัตถกรรมที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือของตนเอง ซึ่งชาวเขาแต่ละเผ่าจะมีความสามารถในงานสร้างงานศิลปหัตถกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเครื่องประดับตกแต่งกาย ประเภทเครื่องเงิน การทอผ้า และงานศิลปหัตถกรรมประเภทเครื่องจักรสาน เป็นต้น พวกชาวเขาที่อยู่ห่างไกลความเจริญของชุมชนเมืองจะมีสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ลักษณะการแต่งกายที่มีเอกลักษณ์เด่นเฉพาะเผ่าของตน ชาวเขาเกือบทุกเผ่าจะมีศรัทธาแห่งความเชื่อถือผี และโซคกลาง หรือการสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น ความเชื่อของชาวเขาที่ถือปฏิบัติเป็นประเพณีนั้นจะไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา เพราะชาวเขาส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ห่างไกลจากความเจริญของสังคมเมืองนั้นจะยังไม่รู้จักการนับถือศาสนา

3.4. ศาสนาและความเชื่อ

ศาสนาพุทธ นิกายเถรวาท เป็นศาสนาที่มีความสำคัญที่สุดต่อกลุ่มคนในภาคเหนือ โดยเฉพาะในเชียงใหม่ ซึ่งเป็นพื้นฐานมาตั้งแต่สมัยเชียงแสนและอาณาจักรลานนาที่ยิ่งใหญ่ แม้กลุ่มไทดั้งเดิมไม่ว่าจะเป็น ไทใหญ่ ไทจีน ไทขวน ไทลื้อ หรือ ไทลาว ก็ตามล้วนแล้วแต่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง กลุ่มคนไทลานนาของจังหวัดเชียงใหม่ถือปฏิบัติกิจกรรมประเพณีความเชื่อทางพุทธศาสนาควบคู่ไปกับความเชื่อถือดั้งเดิมที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษดั้งเดิมอย่างเคร่งครัด

ประเพณีการนับวัน เดือน ปี ของคนในจังหวัดเชียงใหม่

ชาวเหนือจะเริ่มนับวันขึ้นปีใหม่หรือวันสงกรานต์ตั้งแต่วันที่ 7 เหนือ (ทางใต้เรียกเดือน 5) เป็นเดือนแรกจนครบ 12 เดือน เป็น 1 ปี ในปีหนึ่ง ๆ จะมีประเพณีต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน ดังนี้

- 1) เดือน 7 เหนือ (เดือน 5 ได้ ตรงกับเดือนเมษายน) เดือนนี้จะมีประเพณีการเล่นสงกรานต์ ประเพณีดำหัว ปอยบวชลูกแก้ว (บวชเณร) ขึ้นบ้านใหม่ เลี้ยงผีปู่ย่า
- 2) เดือน 8 เหนือ (เดือน 6 ได้ ตรงกับเดือน พฤษภาคม) มีปอยเณร ปอยหลวง (งานสมโภชทานวิหาร - โบสถ์ - กำแพง) ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน วิชาขมูชา ไร่พระราชู
- 3) เดือน 9 เหนือ (เดือน 7 ได้ ตรงกับเดือนมิถุนายน) มีการไหว้พระธาตุ เช่น พระธาตุคุดยสุเทพ หากฝนฟ้าดีก็เริ่มทำนา ทำพิธีแฮกนา หว่านกล้า
- 4) เดือน 10 เหนือ (เดือน 8 ได้ ตรงกับเดือนกรกฎาคม) เดือน 10 เพ็ญ เข้าพรรษา การทำนาเริ่มไถคราด หว่านกล้า เริ่มเข้าฤดูฝน
- 5) เดือน 11 เหนือ (เดือน 9 ได้ ตรงกับเดือนสิงหาคม) ปลุกนา ดำนา ทานข้าว คนเฒ่าจ้ำคิด
- 6) เดือน 12 เหนือ (เดือน 10 ได้ ตรงกับเดือนกันยายน) ฝนตกหนักน้ำมักท่วมในเดือนนี้ มีการทานสลากหรือถวายสลากในวันขึ้น 8 - 15 ค่ำ ถึงเดือน 12 แรม 5 ค่ำ ในเดือนเพ็ญ 12 ค่ำ มีการทานอุทิศส่วนกุศลแก่คนตาย ถือว่ายมบาลปล่อยผีออกมารับของได้ชีวิตประจำวันของชาวบ้านจะเริ่มหว่านพันธุ์ผักเพื่อทำสวนต่อไป
- 7) เดือนเกียงเหนือ (เดือน 11 ได้ ตรงกับเดือนตุลาคม) ทำบุญออกพรรษาการทานสลากกัณฑ์ ทานกฐิน จนถึงเดือนยี่เพ็ญ ชาวบ้านเริ่มทำสวนปลุกผัก
- 8) เดือนยี่เหนือ (เดือน 12 ได้ ตรงกับเดือนพฤศจิกายน) มีทานกฐิน ถึงวัน 15 ค่ำ ประเพณีลอยกระทง ตามประเพณี ทอดผ้าป่า ตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติ เดือนนี้เป็นฤดูการทำสวนของชาวบ้าน
- 9) เดือนสามเหนือ (เดือนอ้ายได้ ตรงกับเดือนธันวาคม) มีประเพณีเทศน์มหาชาติทานทอด (ทอดผ้าป่า) ชาวบ้านจะเริ่มเกี่ยวข้าวคอ เดือน 3 แรมเกียงข้ามปี ในด้านชาวสวาก็จะเริ่มปลูกพืชล้มลุก เช่น กะหล่ำปลี กะหล่ำดอก และอื่น ๆ
- 10) เดือน 4 เหนือ (เดือนยี่ได้ ตรงกับเดือนมกราคม) เดือนนี้การเก็บเกี่ยวจะเสร็จเรียบร้อย และเก็บเข้ายุ้งฉางจึงจัดเป็นเสร็จฤดูกาลทำนา ก็มีการทำบุญเรียกว่า ทานข้าวจี ข้าวหลาม มีประเพณีขึ้นเรือนใหม่ แต่งงาน
- 11) เดือน 5 เหนือ (เดือนสามได้ ตรงกับเดือนกุมภาพันธ์) มีมาฆบูชา ปอยหลวง (งานมหารกรรมฉลองสมโภช) หากมีงานศพจะเผาในเดือนนี้
- 12) เดือน 6 เหนือ (เดือนสี่ได้ ตรงกับเดือนมีนาคม) มีการทำบุญปอยน้อย (บวชเณร - อุปสมบท) ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ประเพณีที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ก็มีประเพณีการเลี้ยงผี

หรือการพื้อมคผีเม็ง โดยเริ่มตั้งแต่เดือน 7 - 8 - 9 เหนือ ทำกันภายใน 3 เดือนนี้ (อ้างจาก เถลิง จันปฐมพงศ์ และคณะ : 2520, 432 - 434)

ประเพณีการนับวันเดือนปีของชาวเหนือในการถือปฏิบัติกิจกรรมทางด้าน ประเพณี ความเชื่อที่สำคัญของกลุ่มคนไทยภาคเหนือ คือความเชื่อเกี่ยวกับผี ผีบ้านผีเรือน ที่จะ บันดาลให้ครอบครัวมีความสุขหรือความทุกข์ได้ ความเชื่อที่เกี่ยวกับโชคชะตา การสะเดาะเคราะห์ ที่ทำให้เกิดประเพณีการสืบชะตาที่กลุ่มคนภาคเหนือได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึง ปัจจุบันนี้ การสืบชะตาของคนเหนือจะแบ่งเป็น สืบชะตาบ้าน สืบชะตาคน สืบชะตาเมือง

สืบชะตาบ้าน จัดทำขึ้นตามหมู่บ้านในชนบทของภาคเหนือในหมู่บ้านจะมีเรือน หลังเล็ก ๆ ที่ชาวเหนือเรียกว่า "หอ" เป็นที่อยู่ของ "เสื่อบ้าน" ที่จะบันดาลความสุขความทุกข์ให้กับ คนในบ้าน วันสืบชะตาบ้านจะทำขึ้นก่อนวันเข้าพรรษา จะมีการทำบุญตักบาตร และถวาย ภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์จะสวดชัยมงคลพรมน้ำมนต์เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ ชาวบ้าน พร้อมทั้งมีการสวดเพื่อขับไล่ตัวเสนียดจัญไรออกจากหมู่บ้าน จะได้อยู่อย่างร่มเย็นเป็น สุขทั้งหมู่บ้าน

สืบชะตาคน เป็นประเพณีความเชื่อที่คนเหนือถือปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ซึ่งจะทำ ขึ้นได้ในทุกโอกาส ผู้ทำพิธีสืบชะตาจะมีอายุยืนยาว ส่วนมากแล้วจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ คนสูงอายุ หรือคนที่หายจากอาการเจ็บป่วยใหม่ๆ พิธีการสืบชะตาจะมีการตั้งเครื่องสังเวย และไม้ค้ำสูงเท่าผู้ สืบชะตาไปค้ำที่ต้นไม้ใหญ่ การสืบชะตา ทำสะพานเล็ก ๆ ด้วยไม้รวก นำเอาของทั้งหมดมาทำ เป็นกระโจมตามขา ให้ผู้เข้าพิธีนั่งในกระโจมมีค้ายสายสิญจน์โยงที่ศีรษะและกระโจม ปลายค้าย สายสิญจน์โยงไว้ที่บาตรน้ำพุทธมนต์ ซึ่งพระสงฆ์จะทำพิธีสวดถือไปด้วย

สืบชะตาเมือง หรือการทำบุญเมือง เป็นประเพณีเก่าแก่ของเมืองเชียงใหม่ ซึ่ง ชาวเมือง พ่อค้า คหบดี ข้าราชการ ช่วยกันจัดทำบุญขึ้นเพื่อให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข การทำบุญ เช่นไหว้บูชาวิญญานผู้ครองเมือง เสื่อบ้าน เสื่อเมือง เทพยดาอาร์ักษ์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เป็น พิธีที่ใหญ่ที่ชาวเมืองเชียงใหม่จัดให้มีขึ้นในขณะที่บ้านเมืองเกิดศึกสงคราม ขว้ายากหนักแพง หรือบ้านเมืองสงบร่มเย็นก็จัดขึ้นเพื่อให้บ้านเมืองเกิดความป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง ในปัจจุบัน เทศบาลเมืองเชียงใหม่ได้จัดทำขึ้นในเดือนเก้าของทุกปี สถานที่ประกอบพิธีรวม 10 แห่ง กลาง เวียงเชียงใหม่ ประตุนเชียงใหม่ ประตูช้างเผือก ประตูท่าแพ ประตูสวนดอก ประตูสวนปรุง แจ่ง ศรีภูมิ แจ่งชะด้า แจ่งกู่เฮื่อน แจ่งหัวริน การทำบุญสืบชะตาเมืองได้รับความสนใจและความ ร่วมมือจากชาวเมืองเชียงใหม่เป็นอย่างดี

3.5 ศาสนาและสถานที่สำคัญในจังหวัดเชียงใหม่

3.5.1. วัดพระธาตุคอกยสุเทพ เป็นวัดคู่บ้านคู่เมืองชาวเมืองเชียงใหม่ ตั้งอยู่บนคอกยมีพระธาตุคอกยสุเทพเป็นปูชนียสถานที่สำคัญสืบทอดรูปแบบศิลปะสมัยเชียงแสนและศิลปะลานนาของภาคเหนือ

3.5.2. วัดพระสิงห์ เป็นวัดที่ได้รวบรวมศิลปวัฒนธรรมของลานนาไว้อย่างสมบูรณ์ที่สุด มีทั้งรูปแบบสถาปัตยกรรมวิหารลาน หอไตร พระธาตุเจดีย์ พระพุทธรูปสมัยเชียงแสนและสมัยลานนาเชียงใหม่ และจิตรกรรมที่ทรงคุณค่าแสดงถึงศิลปกรรมทางภาคเหนือ วัดพระสิงห์จึงเป็นสถานที่ที่ให้ความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมของภาคเหนือ

3.6 วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นของจังหวัดเชียงใหม่

วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคเหนือของจังหวัดเชียงใหม่เป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันถึงแม้จะมีความเจริญของสังคมเมืองเข้าไปมีบทบาทก็ตาม แต่ความเชื่อถือและศรัทธาในศาสนาพุทธที่คนเหนือถือปฏิบัตินั้น ทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการส่งเสริมการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจากระดับผู้ปกครองไม่ว่าจะเป็นภาษาคำเมืองที่ใช้พูดหรือการแต่งกายเสื้อหม้อฮ่อมที่เป็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคเหนือจึงมีอยู่มากที่รวมทั้งที่เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ หรือวัฒนธรรมประเพณีที่ถือปฏิบัติตามความเชื่อทางด้านศาสนาและความเชื่อที่สืบเนื่องมาแต่ดั้งเดิม พร้อมทั้งวัฒนธรรมผสมผสานระหว่างชาวล้านนาไทยและวัฒนธรรมไทยใหญ่ ซึ่งจะได้นำเอาวัฒนธรรมที่สำคัญมากล่าวถึงดังนี้

3.6.1. วัฒนธรรมการเลี้ยงขันโตก เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สำคัญของชาวเหนือ งานเลี้ยงขันโตกจัดขึ้นในงานมงคลต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับชาวบ้าน จนถึงระดับคบหบดี ปัจจุบันถือเป็นงานที่สำคัญ จัดเป็นงานเลี้ยงต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองในระดับภาค ที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวเหนือในงานเลี้ยงขันโตกสุภาพบุรุษจะแต่งชุด "หม้อฮ่อม" สุภาพสตรีแต่งชุด "คนเมือง" การแต่งกายรวมถึงแขกที่ได้รับเชิญไปร่วมงานก็จะแต่งกายตามวัฒนธรรมของชาวเหนือเช่นเดียวกัน ส่วนการรับประทานอาหารขันโตกจะนั่งกับพื้นลักษณะรูปแบบของภาชนะขันโตกก็มีลักษณะของท้องถิ่นซึ่งประกอบด้วย ขันโตกกลองข้าวและน้ำดัน (คนโทน้ำ) เป็นต้น สำหรับอาหารที่จัดเลี้ยงในงานเป็นอาหารประจำท้องถิ่นเช่นกัน มีประมาณ 5 อย่างขึ้นไป เช่น น้ำพริกอ่อน แคหมู แกงฮังเล แกงฮ่อม ข้าวเหนียว และผักสด ในระหว่างงานเลี้ยงขันโตก ถ้าเป็นงานที่ยิ่งใหญ่จะมีการจัดการแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรม ความงามของชาวเหนือ

เช่น การฟ้อน การรำยรำ การแสดงดนตรีพื้นเมือง วัฒนธรรมการเลี้ยงขันโตกของชาวเหนือ จึงเป็นวัฒนธรรมที่มีคุณค่าแสดงถึงเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างงดงามที่สุด

3.6.2. งานปอย เป็นประเพณีของชาวเหนือที่ถือปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน คำว่า "ปอย" หมายถึง "งานสมโภช" แบ่งออกเป็น 3 ประเภท

ปอยน้อย ได้แก่ การทำบุญเนื่องในการอุปสมบทพระภิกษุ (ชาวเหนือเรียก ตู้เจ้า) การบรรพชาสามเณร (ชาวเหนือเรียก พระ) ซึ่งรวมเรียกว่า ปอยบวชลูกแก้ว

ปอยหลวง ได้แก่ การทำบุญเพื่อสร้างโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ซึ่งมักจัดระหว่างเดือน 5-8 เหนือ ระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม

ปอยเข้าสงฆ์ ได้แก่ การทำบุญให้คนตายก่อนจะทำพิธีเผาศพ งานปอยหลวงเป็นงานที่ชาวเหนือถือปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้

3.6.3. ประเพณีเจ็งอินทขิล คือ ประเพณีบูชา "เสาหลักเมือง" พิธีนี้จะเริ่มในวันแรม 13 ค่ำ เดือน 8 เหนือ ถึงวันขึ้น 4 ค่ำ เดือน 9 เหนือ เป็นประจำทุกปี จึงเรียกกันว่างาน "เดือน 8 เข้า เดือน 9 ออก"

3.6.4. ประเพณีตรุษสงกรานต์ และดำหัว นอกจากนี้เป็นประเพณีที่สำคัญของชาวไทยทุกภาคแล้ว ชาวเหนือให้ความสำคัญต่อประเพณีนี้เป็นอย่างยิ่ง ซึ่งถือเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ งานหนึ่งที่แสดงถึงความเชื่อถือ-ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และให้ความสำคัญต่อญาติผู้ใหญ่ วันสงกรานต์นอกจากเป็นงานบุญแล้วยังเป็นการทำประโยชน์ให้แก่วัดอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากที่วันขนทราย หรือวันเนาเป็นวันที่ชาวเหนือพากันไปทำบุญที่จัดเรียบริ้วแล้ว จากนั้นก็ช่วยกันขนทรายจากแม่น้ำไปไว้ที่วัดหรือก่อเป็นพระเจดีย์ประดับตกแต่งด้วยธงหรือตุ่ง ทำด้วยกระดาษสีต่าง ๆ เป็นรูปสามเหลี่ยมชายธงมีขนาดเล็ก การประดับธงทำเพื่อให้เกิดความสวยงาม และวันนั้นเป็นวันที่สนุกสนานของหนุ่มสาวที่มีการเล่นสาดน้ำด้วย ส่วนประเพณีดำหัวเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สูงยิ่งของชาวเหนือ เพราะถือว่าได้แสดงความจงรักภักดี การขอร้องต่อพระ ต่อญาติผู้ใหญ่ ในพิธีดำหัวจะมีขบวนแห่ มีการฟ้อนนำขบวน มีอาหารผลไม้ เมี่ยงหรือบุหรี ซึ่งรวมถึงของใช้ เช่น ผ้าเช็ดตัว ผ้าขาวม้า เป็นต้น หรือจะมีการใส่เงินเพื่อนำมอบให้แก่ผู้ที่จะไป "ดำหัว" ซึ่งอาจเป็นญาติผู้ใหญ่หรือพระก็ได้ วันตรุษสงกรานต์จึงเป็นวันที่ชาวเหนือให้ความสำคัญและถือปฏิบัติสืบเนื่องมาวันสงกรานต์ที่ถือปฏิบัติอาจมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมบ้าง ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

3.6.5. ตุ่ง หรือ ธง เป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นภาคเหนือที่เกิดขึ้นจากคติความเชื่อถือศรัทธา ถือเป็นของสูงเพราะสร้างขึ้นเพื่อเป็นสิ่งบูชามักจะจัดขึ้นในงานปอย ตุ่งสร้างขึ้นจากวัสดุหลายประเภทขึ้นอยู่กับการนำไปบูชา เช่น ตุ่งไวย (ธงชัย) สร้างขึ้นด้วย

ผ้าทอ ไหม หรือแพร สร้างให้มีขนาดยาวเพราะถ้ายาวยิ่งดีมีอันสงส์แรง ส่วนใหญ่จะนำไปปักไว้หน้าวัด ส่วนตุ่งที่ทำด้วยโลหะมี 2 ประเภท ตุ่งเหล็กทำด้วยแผ่นตะกั่ว ส่วนตุ่งทองทำด้วยแผ่นทองเหลือง ทองคำ หรือเงิน เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่กับศรัทธาของผู้สร้างที่เชื่อว่าสร้างตุ่งถวายแล้วจะพ้นทุกข์ได้ จึงมีประเพณีทานตุ่งเกิดขึ้น ซึ่งชาวเหนือถือเป็นการสร้างกุศล ในปัจจุบันจะพบว่าประเพณีทานตุ่งยังคงถือปฏิบัติกันในภาคเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานบุญที่เรียกว่า "งานปอยหลวง" ซึ่งเป็นงานที่สำคัญหรืองานที่ยิ่งใหญ่ของวัดก็จะมีการปักตุ่งเป็นระยะห่างไกล ๆ ก่อนถึงวัด ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีของชาวเหนือว่า ที่วัดนั้นมีงานปอยหลวง ตุ่งนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ด้านศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นแล้ว ในการสร้างตุ่งในรูปแบบต่าง ๆ ที่ยังคงมีกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงออกทางด้านศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญอีกด้วย

3.6.6. ประเพณีเผาเทียน เล่นไฟ เป็นประเพณีที่จัดขึ้นในวันเพ็ญที่ 15 ค่ำเดือนสิบสองหรือประเพณีลอยกระทงเป็นประเพณีที่จัดขึ้นเริ่มแรกที่ จ.สุโขทัย

วัฒนธรรมท้องถิ่นที่สำคัญได้นำมากล่าวถึงนั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น ในบางท้องถิ่นยังมีการปฏิบัติกิจกรรมทางวัฒนธรรมท้องถิ่นสืบเนื่องมา

3.7 แหล่งศิลปะพื้นบ้านที่สำคัญของเชียงใหม่

จังหวัดเชียงใหม่ เป็นแหล่งของงานศิลปะด้านหัตถกรรมที่มีชื่อเสียงมากมายหลายชนิด เช่น เครื่องเงิน เครื่องไม้แกะสลัก เครื่องเงิน ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผลิตภัณฑ์เลียนแบบของเก่า (ทำด้วยไม้ปิดทองประดับกระจก) และเครื่องจักรสานบางชนิด การทำร่ม แหล่งสำคัญ ๆ ที่จัดเป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเกี่ยวกับงานศิลปะด้านหัตถกรรมของเชียงใหม่ ได้แก่ หมู่บ้านถวาย อ.หางดง ผ้าทอพื้นเมือง อ.จอมทอง การทำร่ม ผ้าไหม อ.สันกำแพง การทำเครื่องเงิน เครื่องเงิน ถนนวัวลาย อ.เมือง เป็นต้น

4. กลุ่มและองค์กรชุมชนกับการพัฒนาคุณค่าวัฒนธรรมพื้นบ้าน (ท้องถิ่น)

การดำรงชีวิตในสังคมดั้งเดิมของคนในชนบทไทยอยู่บนพื้นฐานการประกอบอาชีพทางเกษตรและรอบตัวกันเป็นหมู่บ้าน หอ่อมบ้าน มีการรวมกลุ่มกันเพื่อแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน เช่น การลงแขกในการเก็บเกี่ยวข้าว การดำนา การแบ่งปันการใช้น้ำเพื่อทำนา ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้เป็นการจัดระบบรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อจุดประสงค์ในการดำเนินภารกิจต่าง ๆ ให้ลุล่วง องค์กรชุมชนนี้มีลักษณะเป็นสถาบันทางสังคม ที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อทำหน้าที่สืบทอดชีวิตของชุมชนทุกด้านให้ยืนยาวต่อไป (อ้างจาก กาญจนา แก้วเทพ, 2540 : 11 - 12) ซึ่งองค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นในลักษณะเช่นนี้ จะเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นแบบ

ธรรมชาติ เพื่อที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาพร้อมทุกข์ร่วมสุข เป็นทั้งผู้รับและผู้ให้ซึ่งกันและกัน ดังนั้น องค์การชุมชนในรูปแบบดังกล่าวนี้จะดำรงอยู่ได้นาน และจะมีการเปลี่ยนแปลงตนเองให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่เพื่อศักยภาพขององค์กร

ในปัจจุบัน "องค์กรชุมชน" เป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "การพัฒนาคน" ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการพัฒนาท้องถิ่น จากแผนพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจฉบับที่ 8 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาคนเป็นสำคัญ ดังนั้น "องค์กรชุมชน" จึงถือว่าเป็นเครื่องมือและยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการขับเคลื่อนนโยบายของการพัฒนาในการครั้งนี้ เพราะการพัฒนาโดยยุทธศาสตร์ที่ใช้ "องค์กรชุมชน" เป็นจุดศูนย์กลางและเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อน ถือว่าได้เริ่มจากฐานรากของชุมชนอย่างแท้จริง ดังที่มานะ พาคำ (2540 : 62) กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญในการพัฒนาบนพื้นฐานวัฒนธรรมชาวบ้าน จะต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกขั้นตอนและทุกองค์ประกอบ จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาองค์กรชุมชนให้เกิดความตระหนักและมีจิตวิญญาณแห่งคุณค่า เพื่อให้เกิดรูปแบบ องค์กรชุมชนจะได้มีภูมิคุ้มกันมีความเข้มแข็ง ที่จะรับรู้และเรียนรู้พร้อมกับปรับตัวได้อย่างเหมาะสม และสามารถยังคงดำรงความเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมแห่งตนเองได้อย่างสง่างามดังที่ ประเวศ วะสี และเสรี พงศ์พิศ (2542 : 69) ได้กล่าวอย่างสอดคล้องกันไว้ว่า "ในกลุ่มไม่ว่าที่ไหนก็ตาม วัฒนธรรม คือรากฐานสำคัญที่ทำให้เขารวมตัวกันแล้วก็เข้มแข็งได้ แม้แต่กลุ่มที่เราคิดว่าเรามีความล้มเหลวมากที่สุด" จึงพอสรุปได้ว่า พลังขององค์กรชุมชนบนฐานของวัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นมีพลังที่จะทำให้เกิดการพัฒนาการที่เข้มแข็งและยั่งยืนได้ ดังที่ บุญเทียน ทองประสาน (2531 : 151 - 165 อ้างจาก จงดี วงศ์จอมพร, 2544 : 17 - 18) ได้สรุปไว้ว่า "ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่ คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้น ๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาของชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชน คือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และความผสมผสานกลมกลืน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลานาน ด้วยเหตุเพราะว่ามีการผสมกลมกลืนในชุมชน ฐานวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพื่อทำกิจกรรมได้ไม่ยากและสามารถต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกได้"

5. การมีส่วนร่วมของชุมชน

5.1 ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญและมีความจำเป็นมาก ในความสำเร็จของงานพัฒนานาการศึกษา ประชาชนควรมีส่วนร่วมตามกระบวนการพัฒนาชุมชน คือ ร่วมคิด

ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ และร่วมในการปฏิบัติทุกระยะเกิดประโยชน์หรือคุณค่าของการมีส่วนร่วม
 ร่วมของชุมชนว่ามี 3 ประการ คือ ประการแรก ด้านบริบท (Context) การมีส่วนร่วมเป็นการนำ
 คนในท้องถิ่นที่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมทางภายนอกของชุมชนอย่างแท้จริง ให้เข้ามามีส่วนร่วม
 ในการพัฒนา ทำให้สามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิผล ประการที่สอง ด้านการ
 ปฏิบัติ (Practical) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทำให้คนในท้องถิ่นรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่ง
 ของการพัฒนา ทำให้ประชาชนมีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในการร่วมกันทำงาน ทั้งใน
 รูปของความคิด การตัดสินใจ และการกระทำอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีความรู้สึว่าตนเองเป็นเจ้าของ
 ชุมชนและต้องการร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มากกว่าการนำโครงการที่กำหนดทุกอย่าง
 จากภายนอกชุมชนมาเรียบร้อยแล้ว และนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งจะทำให้คนในชุมชนปฏิเสธและ
 หลีกเลีย้งที่จะให้ความร่วมมือ ประการที่สาม ด้านจิตใจ (Moral) การมีส่วนร่วมทำให้ประชาชน
 เกิดความรู้สึว่า ตนเองมีสิทธิในการตัดสินใจในสิ่งที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตนเอง
 (พัฒนา สุจำนง และคณะ, 2524 : 22, เฮิร์ช.Hirsch, 1990 : 185 – 186 อ้างจาก ชไมมน ศรีสุรภัย,
 2549 : 183)

5.2 ความหมายของการมีส่วนร่วม

เฮิร์ช. (Hirsch, 1990 : 229 อ้างจาก ศิริกาญจน์ โคนุสมภ์, 2542 : 12 – 17) ได้
 จำแนกความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ 4 ด้าน ดังนี้คือ

1. ด้านการกระจายอำนาจ “การมีส่วนร่วม” หมายถึง การทำให้ประชาชนซึ่งถูก
 กีดกันออกไปให้เข้ามามีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรและสังคมร่วมกัน โดย
 เน้นการใช้ยุทธศาสตร์ที่จะทำให้ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในสังคมที่กว้างขึ้น ซึ่งส่งผล
 ต่อวิถีชีวิตที่เขาเป็นอยู่ มากกว่าการใช้ยุทธศาสตร์ที่กำหนดมาจากบุคคลอื่น

2. ด้านวาทกรรมทางภาษาเป็นการใช้วาทกรรม (Discourse) จากทางหรือคนข้าง
 นอกนำมาใช้กับชาวบ้าน ให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนโดยปราศจากหลักการ
 ของการริเริ่มจากคนในชุมชนเอง

3. ด้านลักษณะของการมีส่วนร่วม เป็นการอธิบายความหมายของการมีส่วนร่วม
 โดยจัดลำดับจากความหมายกว้าง ๆ ไปสู่ความหมายที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งความหมายกว้าง ๆ ของการมี
 ส่วนร่วมหมายถึง การมีส่วนช่วยเหลือโดยสมัครใจ การให้ประชาชนเกี่ยวกับกระบวนการ
 ตัดสินใจและกระบวนการดำเนินงานของโครงการ ตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ
 ส่วนความหมายที่ค่อนข้างเฉพาะเจาะจง ได้แก่ การที่ประชาชนมีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่เข้า
 มาร่วมแก้ปัญหาของเขา ให้เขาเป็นผู้ริเริ่มและมุ่งให้ความพยายาม และควบคุมเป็นตัวของตัวเองเข้า
 ดำเนินการและควบคุมทรัพยากร ตลอดจนระเบียบในสถาบันต่าง ๆ เข้าแก้ปัญหาเหล่านี้ ซึ่งเป็น

การแสดงถึงสภาพของการมีส่วนร่วมที่เน้นให้กลุ่มร่วมดำเนินการ มีจุดสำคัญที่ทำให้การมีส่วนร่วมนั้นเป็นการปฏิบัติอย่างแท้จริง มิใช่เป็นไปอย่างเฉยเมย หรือมีส่วนร่วมพอเป็นพิธีเท่านั้น

4. ด้านการรวมพลังและทรัพยากร คณะกรรมการบริหารเพื่อประสานงานเฉพาะกิจในการพัฒนาชนบทขององค์การสหประชาชาติ ได้กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า คือ ความมานะพยายามช่วยกันของบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมพลังความพยายามและทรัพยากรใด ๆ ที่เห็นควรนำมาใช้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่เข้าได้ตั้งใจเอาไว้ โดยนัยนี้ ทำให้เรียกได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการของการกระทำอย่างแท้จริงที่ผู้ที่มีส่วนร่วมได้ริเริ่มและลงมือกระทำตามความคิดและวิจรณ์ญาณของตนเอง รวมทั้งเป็นกระบวนการกระทำที่สามารถควบคุมได้

5.3 การมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชน หมายถึง ความสามารถในการพัฒนาตนเองของประชาชน หรือชาวบ้าน บนฐานของความสามารถในการพึ่งตนเองได้สูงพอสมควร ตามขีดความสามารถของตนเองในการจัดการและควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกในสังคม ในการมีส่วนร่วมประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจ ในการกำหนดชีวิตของตนเองอย่างเป็นตัวของตัวเอง ประชาชนจึงเป็นผู้คิดค้นปัญหา เป็นผู้ทำทุกอย่างด้วยวิธีการทำงานร่วมกันกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ (ความร่วมมือร่วมใจ) โดยกระทำการดังกล่าวให้ห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ทรงประสิทธิภาพ คือ ถูกจังหวะและเหมาะสม (การประสานงาน) การมีส่วนร่วมจึงต้องควบคู่ไปกับความรู้ลึกเป็นเจ้าของและประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาชนบท อันได้แก่ การศึกษาและการวิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาการเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การดำเนินงานตามแผนและขั้นสุดท้าย คือ การติดตามและประเมินผล กล่าวคือ ประชาชนเป็นตัวตั้งคือเป็นเจ้าของโครงการ ส่วนบุคคลภายนอกนั้นเป็นฝ่ายสนับสนุน ชาวบ้านเป็นผู้วางแผนดำเนินตามรูปแบบและวิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคย ตัดสินใจเมื่อต้องการทางเลือกแบบต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา ภูมิรู้ ภูมิปัญญาและภูมิธรรม รวมทั้งตัวบุคคลในการระดมความคิดเห็นในการแก้ปัญหา ต้องมาจากชุมชนเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นผู้แก้ไขข้อผิดพลาดหรือความขัดแย้งอันอาจเกิดขึ้นตามวิธีการของตัวเองด้วยและนี่คือ แนวทางวัฒนธรรมชุมชน นั่นเอง การมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการที่รัฐบาลนำการส่งเสริมชักนำ สนับสนุน สร้างโอกาสให้ประชาชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มชน ชุมชน สมาคม มูลนิธิ และองค์กรอาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องรวมกัน เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งจบ

โครงการ เริ่มตั้งแต่ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหา และความต้องการ ร่วมคิด และหาวิธีการ แก้ปัญหา เพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ร่วมวางแผนงานหรือโครงการ ร่วมตัดสินใจในการ ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัด ให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชนร่วมปฏิบัติจากนโยบายหรือแผนงานให้บรรลุ ตามที่กำหนดไว้ ร่วมควบคุมและประเมินผล (เสน่ห์ จามริก, 2537 : 9, อकिन ระบุพัฒนา, 2533 : 320, นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2531 : 185, วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, 2532 : 11 – 14, ไพรัตน์ เตชะรินทร์, 2532 : 6 อ้างจาก ชไมมณ ศรีสุรักษ์, 2549 : 180 : 181)

5.4 ลักษณะของการมีส่วนร่วมของชุมชน

ลักษณะของการมีส่วนร่วม คือ การมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและผูกพันกับท้องถิ่น ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มีระบบของสังคมและมีรูปแบบของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความ จำเพาะท้องถิ่น และมีองค์ประกอบหลายนัย จึงทำให้การมีส่วนร่วมของชุมชนมีหลาย ลักษณะที่เด่นชัด แสดงถึงกระบวนการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงและพัฒนาของกลุ่มคนในชุมชน ที่มีการรวมกันเพื่อเป้าหมายใด เป้าหมายหนึ่งตามความจำเพาะท้องถิ่น จากการศึกษาค้นคว้าพบว่า มีนักการศึกษาหลายท่าน ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้มองเห็นภาพอย่าง เด่นชัดในลักษณะดังกล่าวตามรายละเอียดต่อไปนี้

ชินรัตน์ สมสืบ (2539 : 49) ได้สรุปลักษณะการมีส่วนร่วมว่า ไม่ควรใช้การ บังคับหรือก่อตั้งโดยรัฐ แต่ต้องเกิดจากการตระหนักและตัดสินใจของชาวบ้านเอง รัฐเป็นเพียง ผู้สนับสนุนและสร้างปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วม

โคเฮน และอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff, 2980 : 6) กล่าวถึงลักษณะของการมี ส่วนร่วมไว้ว่าต้องประกอบด้วยการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของประชาชน 4 ประการ คือ 1) การมีส่วนร่วม ในกระบวนการตัดสินใจทำอะไรและทำด้วยวิธีการอย่างไร 2) มีส่วนในการดำเนินโครงการ ตัดสินใจในการให้ทรัพยากรสนับสนุน โครงการและร่วมมือกับองค์กรหรือกลุ่มกิจกรรมเป็นการ เฉพาะ 3) มีส่วนแบ่งปันผลประโยชน์อันเกิดจากโครงการพัฒนา และ 4) มีส่วนในการประเมิน โครงการ

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 138-139) ได้สรุปการมีส่วนร่วมไว้ 2 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การ ติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยเฉพาะโครงการพัฒนา ดังกล่าว ต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน

2. การมีส่วนร่วมในนัยทางการเมือง แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

2.1 การส่งเสริมสิทธิและพลังอำนาจของพลเมือง โดยประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชน อันก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออก ซึ่งความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

2.2 การเปลี่ยนแปลงกลไกการพัฒนาโดยรัฐ มาเป็นการพัฒนาที่ประชาชนมีบทบาทหลัก โดยการกระจายอำนาจในการวางแผนจากส่วนกลางมาเป็นส่วนภูมิภาคเพื่อให้ภูมิภาคมีลักษณะเป็นเอกเทศให้มีอำนาจทางการเมือง การบริหาร มีอำนาจต่อรองในการจัดสรรทรัพยากรอยู่ในมาตรฐานเดียวกัน โดยประชาชนสามารถตรวจสอบได้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นการคืนอำนาจ (Empowerment) ในการพัฒนาให้แก่ประชาชน ให้มีส่วนร่วมในการกำหนดอนาคตของตนเอง ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการพัฒนาที่เท่าเทียมกันของชายและหญิง (Gender) ในการดำเนินงานพัฒนาด้วย

ดังนั้นลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชน จึงมีนัยทางด้านกระบวนการคิดตัดสินใจของประชาชน เพื่อพัฒนาหรือแบ่งปันผลประโยชน์ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนด้านพลังอำนาจทางสิทธิพลเมืองในการแสดงความสามารถของตนในการพัฒนาและด้านการพัฒนาโดยรัฐ เป็นผู้สนับสนุนในบทบาทรองรับเป็นการคืนอำนาจให้ประชาชนอย่างเท่าเทียมกันทั้งชายและหญิงในการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม

5.5 รูปแบบของการมีส่วนร่วมของชุมชน

การมีส่วนร่วมเป็นงานพัฒนาที่ต้องอาศัยกระบวนการอย่างต่อเนื่อง เพื่อดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งตามความต้องการในท้องถิ่นของชุมชนได้บรรลุเป้าหมาย จึงต้องมีหลากหลายขั้นตอนเพื่อผลต่อการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพจากการศึกษาค้นคว้าขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน จากนักวิชาการหลายท่านในงานพัฒนา ได้สรุปขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ดังนี้

1. ประชาชนมีส่วนร่วมในการค้นหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน เป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา จึงสรุปได้ว่าเป็นขั้นตอนที่มีกระบวนการของประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ถึงสาเหตุ ผลและที่มาของปัญหา

2. ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เพื่อกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาและเป้าหมายสูงสุด รวมทั้งมีโอกาสที่กำหนดการจัดทรัพยากรเพื่อบรรลุเป้าหมาย โดยประชาชนมี

ส่วนร่วมในการกำหนดแผนงาน การดำเนินโครงการและประเมินผล เราต้องถือว่าการมีส่วนร่วมเป็นส่วนสำคัญในการพัฒนาไปในแนวทางที่สนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน และเลือกวิธีการและพิจารณาวางแผนแก้ปัญหา โดยมีการรวมกลุ่มอภิปรายและแสดงความคิดเห็น เพื่อกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงานและทรัพยากรที่จะต้องใช้

3. ประชาชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการตามแผน ในกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงานการใช้ทรัพยากร การประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

4. ประชาชนมีส่วนร่วมในการประเมินผล วิเคราะห์ปัญหา อุปสรรคและปัจจัยที่มีส่วนทำให้การดำเนินการบรรลุเป้าหมาย เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลพัฒนาเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

5. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา ซึ่งเป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคลากรและสังคม (อกิน รพีพัฒน์, 2533 : 49 – 50, ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543 : 143, ปรีชา เปี่ยมพงษ์สาขต์, 2544 : 157 – 159 อ้างจาก ชไมมณ ศรีสุรัถย์, 2549 : 186 – 187)

6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จงดี วงศ์จอมพร (2544 : บทคัดย่อ/วิทยานิพนธ์) ได้ทำการศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนปกากะญอ หมู่บ้านโป่งสนิท อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีจุดมุ่งหมายในการศึกษาปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเน้นการศึกษาคุณค่าของปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ได้แก่ ระบบความคิด และความเชื่ออันได้แก่ พิธีกรรมหลักของชาวชนเผ่าปกากะญอ คือ พิธีม๊ะ พิธีหมิซอโง่ พิธีเลี้ยงฝายน้ำและต้นไม้ กฎจารีตประเพณี ประเพณีการเกิด แต่งงาน งานศพ ประเพณีลงแขก และระบบอาวุโส ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนปกากะญอ แบ่งได้เป็น 2 ส่วนคือ 1) ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมพื้นบ้านในระบบคุณค่าและความเชื่อ ซึ่งประกอบด้วยพิธีกรรม กฎศีลธรรมหรือกฎจารีตประเพณี นิทานและสุภาษิตต่าง ๆ 2) ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของวัฒนธรรมพื้นบ้านในระบบชีวิตความเป็นอยู่ประกอบด้วยระบบสังคมและระบบการทำมาหากิน สังคมมีการจัดระบบเป็นแบบความสัมพันธ์กันในครอบครัว เครือญาติ และชุมชนในหมู่บ้าน โดยมีพิธีบ๊ะ และพิธีหมิซอโง่เป็นหลักในการจัดระบบที่มีผู้นำหมู่บ้านที่เรียกว่าอโง่ เป็นผู้ปกครองดูแลมีระบบอาวุโสเป็น

ที่ปรึกษาและตัดสินใจ ปัจจัยเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงคุณค่าของระบบความคิดและความเชื่อที่ทำให้คุณค่า และความหมายต่อคนเป็นศูนย์กลางของการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกัน โดยมีระบบความเชื่อเดียวกันเป็นหลักยึดที่สำคัญของการดำเนินชีวิตร่วมกัน

พระรักษ์ แปงจันทร์เขียว (2546 : บทคัดย่อ วิทยานิพนธ์) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไขการผลิตศิลปหัตถกรรมไม้แกะสลัก : กรณีศึกษาบ้านถวายเป็นอำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและแนวทางแก้ไขการผลิตศิลปหัตถกรรมไม้แกะสลักในชุมชนบ้านถวายเป็นแหล่งท่องเที่ยวและแหล่งเศรษฐกิจได้ โดยมีเจ้าของผู้ประกอบการและช่างแกะสลักส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านในหมู่บ้านถวายเป็นอายุเฉลี่ย 35 - 45 ปี จบการศึกษาระดับประถมศึกษา ผลิตภัณฑ์ไม้แกะสลักส่วนมากจะผลิตเองและขายเอง โดยทำเป็นลักษณะภายในครอบครัว มีการถ่ายทอดวิธีการผลิตการแกะสลักในครอบครัวจากรุ่นไปสู่รุ่น ปัจจุบันพบว่าปัญหาด้านกระบวนการผลิต คือ การขาดแคลนวัตถุดิบหลัก ได้แก่ ไม้ฉำฉา ไม้มะม่วง ไม้กระพ่อน การออกแบบผลิตภัณฑ์ยังมีรูปแบบไม่หลากหลาย ผู้ผลิตยังขาดความรู้ความชำนาญในการใช้เครื่องมือสมัยใหม่ สำหรับปัญหาด้านการจัดการคือ ผู้ประกอบการธุรกิจร้านค้ายังขาดความรู้ด้านการจัดการและการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพ พนักงานขายยังขาดความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษสื่อสารกับลูกค้า และยังขาดทักษะการรวมกลุ่มการขายสินค้า ทำให้ตั้งราคาสินค้าตัดราคาตนเอง ไม่สามารถมีพลังต่อรองราคากับนายทุนได้ ด้านการอนุรักษ์ในปัจจุบันพบว่าขาดการอนุรักษ์งานศิลปะไม้แกะสลัก ชาวชนในหมู่บ้านไม่สนใจที่จะเรียนรู้ ทำให้ขาดการถ่ายทอดงานด้านประชาสัมพันธ์ของงานศิลปหัตถกรรมไม้แกะสลัก พบว่า มีน้อยมากหรือแทบจะไม่มีเลย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง คณะวิจัยได้นำมาวิเคราะห์เพื่อจัดทำกรอบแนวคิดในการวิจัยดังนี้คือ

